

ΑΙ ΠΕΡΙ ΖΟΛΑ ΠΡΟΛΗΨΕΙΣ

Συνέχεια καὶ τέλος ἴδε σελ. 321

Γ'

Τοιαύτη εἶνε ἡ θεωρία τῆς πραγματικῆς σχολῆς, τὴν ἰποῖαν ἀνέπτυξα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δογμάτων τοῦ ἰδίου ἀρχηγοῦ, φοβούμενος περισσότερον μὴ παρέλπεια τίποτε ὑσιῶδες ἢ μὴ παρεξήγησα. Νομίζω ὅτι ὁ θέλων νάντικροῦσθαι τὴν πραγματικὴν σχολὴν πρέπει νὰ τὴν κτυπήσῃ εἰς τὰς βάσεις της, ἀπ' ἀρχῆς ἂν ὅμως ἀπαξ παραδεχθῇ ταύτας, τὴν κτυπᾷ κατόπιν ἀντιφατικῶς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν της, πταίει αὐτός· καὶ ἐὰν ἔργα τινὰ — καὶ δυστυχῶς ὄχι ὀλίγα — παρεκκλίνουσι τῶν ἀρχῶν τῆς σχολῆς των, δὲν πταίει ἡ σχολή, ἀλλ' οἱ συγγραφεῖς. Τὸ κατ' ἐμέ, ὁ πραγματικισμὸς, ὁ ὁποῖος ἀνεξαρτήτως πάσης σχολῆς καὶ ἀρχηγοῦ ἐπικρατεῖ σήμερον ἐν τῇ Τέχνῃ, ὅπως ὁ θετικισμὸς ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ, δὲν εἶνε, οὔτε δύναται νὰ εἶνε αὐθαίρετόν τι κατασκευάσμα, ἀλλ' ὁ τελευταῖος σταθμὸς, εἰς ὃν ἔφθασε κανονικῶς ἡ ἐξέλιξις, ὡς πρὸς τὴν Τέχνην καὶ τὴν Φιλοσοφίαν. Ὁ Ζολᾶ εἶνε μεγαλοφυΐα, καὶ αἱ μεγαλοφυΐαι γίνονται ἀσυνειδήτητα ὅργανα τῆς ἐξελιξέως καὶ τῆς προόδου. Τί τον ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνίδρυσιν τῆς σχολῆς του κανεῖς δὲν εἰξεύρει... Καὶ ποῖος δύναται νὰ μᾶς ἐγγυηθῇ ἂν καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος μεθ' ὅσα λέγει, δὲν ἔχει κατὰ βάθος τὴν ιδέαν ὅτι προέβη εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ σκληροῦ καθεστώτος καὶ εἰς τὴν ἀνακλήρουσιν ἀρχῶν μέλλοντος καὶ ζωῆς μόνον διὰ νὰ ἐπωρελθῇ ἐκ τοῦ σκανδάλου καὶ νὰ πωληθῶν τὰ βιβλία του, ἐν ἡμέραις πτωχείας καὶ ἀπογοητεύσεως;

Ἄλλ' ἀφίνω τὸ ζήτημα τοῦ ἀσυνειδήτου, ζῆνον πρὸς τὸ θέμα μου, καὶ ἐξακολουθῶ παραβάλλων τὸν πραγματικισμὸν μὲ τὸν θετικισμὸν, διότι καὶ τὰ δύο συστήματα εἶνε συγγενῆ προϊόντα τῆς τελευταίας προόδου τῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ὁ μὲν καὶ ὁ δὲ ἐπιζητοῦσι τὴν ἀλήθειαν διὰ τῶν μέσων τὰ καὶ ὅποια ἔχομεν φυσικῶς, ἀποφεύγοντες πᾶσαν περιπλάνησιν ἔσχατον διὰ μέσου ζητημάτων μεταφυσικῶν, τὰ ὅποια ὀργανικῶς εἰμῃθα σήμερον — ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸ ἀπώτατον μέλλον — ἀνίσκνοι νὰ λύσωμεν. Μεταξὺ τῶν ὕλιστῶν, οἵτινες ἐνόμισαν ὅτι ἔλυσαν διὰ τῆς ὕλης μόνον καὶ τῆς δυνάμεως τὸ μυστήριον τῆς δημιουργίας, καὶ μεταξὺ τῶν πνευματιστῶν, οἵτινες διὰ μόνου τοῦ κατὰ λόγον κατενόησαν τὰ πάντα, παρενετέθησαν οἱ θετικιστῆς, βαδίζοντες

μέσσην ὁδόν, οὐδὲν ἀρνούμενοι ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἐπιβεβαιοῦντες τῶν πρώτων καὶ τῶν τελικῶν αἰτίων, ἀποσκορακίζοντες τὰς ἀγόνους καὶ ἀπεράντους μεταφυσικὰς ἔριδας, ἐπιδιδόμενοι δὲ εἰς τὴν θετικὴν ἔρευναν ζητημάτων, τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ἡ λύσις διὰ τῶν ὑπαρχόντων μέσων δυνατὴ. Ὁ θετικισμὸς οὗτος ἐν τῇ Τέχνῃ ἐφαρμοζόμενος, ὀνομάζεται πραγματικισμὸς. Καὶ οὗτος δὲν παραδέχεται εἰμὴ ὅτι ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας· διὰ τὰ ἄλλα, ὧν δὲν ἔχομεν ἰδιαιτέρον αἰσθητήριον, κρατεῖ ἔμφρονα οὐδετερότητα καὶ ἐχθρὸς τῶν κενῶν λόγων, δὲν πολεμεῖ ἄνευ λόγων, ὅπως κανεῖς δὲν βλέπει ἄνευ ὀφθαλμῶν. Διαστέλλει καλῶς τὴν ὑποκειμενικότητα ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικότητος, καὶ ἐντεῦθεν μακρύνεται ὅλων τῶν ἐπικρατουσῶν καὶ ἀνιμαχομένων ἰδεῶν περὶ θρησκείας, περὶ ἠθικῆς, περὶ καθήκοντος, περὶ πατρίδος, καὶ μόνον εἰς τὴν γενικὴν διὰ τῆς ἐξελιξέως πρόοδον πιστεύων καὶ ἀποβλέπων, δὲν τολμᾷ νὰ ὑποβιβάσῃ τὴν Τέχνην εἰς οὐδεμιᾶς τῶν συγχρόνων προλήψεων τὴν θεραπείαν. Ἡ νεωτέρα ἀρχὴ τέχνης, ἡ βοηθουμένη τὸσον ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Φιλοσοφίας, ἂν καὶ τὸσον πράγματι ἐμπειρικῇ, δὲν εἶνε ὕλιστικῇ, ὡς κατὰ πλάνην νομίζω τὴν ὠνόμασαν πολλοὶ καὶ αὐτὸς ὁ Ζολᾶ⁽¹⁾, ἀλλὰ μόνον θετικιστικῇ· πρᾶγμα τὸ ὅποιον καὶ ὁ πόρρωθεν ἀκολουθήσας τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν γνωρίζει πόσον διαφέρει. Τέχνη συμβιβαστικὴ, σύμφωνος πρὸς τὸ νεώτερον πνεῦμα, διανοίσχου καὶ μέλλουσα ἀκόμη νὰ διανοίξῃ λαμπροὺς καὶ εὐρυτάτους ὁρίζοντας, δὲν εἶνε ἡ φυσικὴ καὶ ἀναγκαιὰ τροπὴ, ἥτις τοῦτο ἴσως ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι ἀνατρέπει παλαιὰς τινὰς αἰσθητικὰς δοξασίας — ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον.

Ἐν τούτοις πρὸς κατανόησιν τοῦ θετικισμοῦ εἴτε ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ, δὲν ἀπαιτεῖται μόνον πείρα ἢ σοφία, ἀλλὰ πρὸ πάντων κατάλληλος ὀργανισμὸς. Τί τὰ διδάγματα τοῦ μέλλοντος ἐπὶ ὀργανισμῶν τοῦ παρελθόντος

(1) Ὑλιστικὴν Τέχνην θὰ ὠνόμαζα ἐγὼ, σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς σχολῆς τοῦ ὕλισμοῦ, τὴν ἔχουσαν μὲν ἀντικείμενον τῆς τῆν ὕλην, ἀλλὰ καὶ ἀνάγουσαν τὰ πάντα εἰς αὐτήν, ἀρνούμενην διαρρήδην τὴν ὑπαρξίν Θεοῦ, ψυχῆς, ἀρετῆς, ἐλευθερίας καὶ ψάλλουσαν τὴν ἄκρατον ἡδονὴν ἢ τὴν ὁδὸν ὡς τὸν ἀληθῆ προορισμόν, πότε ἀπαισιόδοξον, πότε αἰσιόδοξον, πάντοτε ἀναρχικὴν καὶ παράλογον — ὅπως τὴν ἐκαλλιέργησαν εἰς τοὺς χρόνους μας ποιηταὶ τινες, ζήσαντες ὅσον καὶ ὁ ὕλισμός.

τος; τί ἰσχύει ἡ λογικὴ, ὅταν τὰ ὁρμέφυτα ἐξεγείρονται; καὶ πῶς θάντηχῆσιν τὸ κήρυγμα «κάτω αἱ προλήψεις!» πρὸς ἀνθρώπους μεστοὺς προλήψεων παντὸς εἶδους, ἐμμένοντας ὡς προσκόμματα μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος καὶ ὑπερασπίζοντας πάντοτε σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τὸ καθεστὼς κατὰ τῶν κατακτήσεων τῆς προόδου, μετ' ἀνδρείας ἴσως πρὸς τὴν ἀνοησίαν των; Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀντιταχθέντων λυσσῶδες πρὸς τὸν Ζολᾶν — ἐκτὸς ἐκείνων οἵτινες παραδέχονται μὲν κατ' ἀρχὴν τὴν πραγματικὴν σχολὴν, ἀλλ' ἐκτύπησαν τὰ τρωτὰ τῶν συγγραφέων τῆς, ἢ ἄλλων ἐχόντων προσωπικὰ πάθη προκαταλαμβάνοντα καὶ τυφλοῦντα, — εἶνε, καθὼς παρετήρησα γενικῶς, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἀδυνατοῦντες νὰ παραδεχθῶσι τὸν θετικισμόν δὲν ἀφῆκαν νὰ παρέλθῃ εὐκαιρία χωρὶς νὰ τὸν ἐνοχλήσωσιν. Εἰς τῶν κριτικῶν τῆς 'Επιθεωρήσεως τῶν *Deux Mondes* — συντηρητικοῦ ἴδρυμα καὶ εἰξεύρομεν ὅτι ἀπὸ τὰ τοιαῦτα οὐδέποτε παρήχθη ὑπεστηρίχθη τι γενναῖον καὶ προσδευτικόν, — ἐκφράζεται μάλιστα ῥητῶς ὅτι φοβεῖται πολὺ μήπως ὁ πραγματικισμὸς καὶ ὁ θετικισμὸς, οἵτινες ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν αὐτῶν περιστάσεων καὶ ἐβάδισαν μέχρι τοῦδε ἐκ παραλήλου, ἀπειλοῦσιν ἀμφοτέρω: διὰ τῆς αὐτῆς διαφθορᾶς «τὸ μέλλον τῆς Τέχνης καὶ τῆς Μεταφυσικῆς.» (1) Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν μεταφυσικὴν, τὴν ἀφίνουσιν εἰς τὸ ἔλεος τῶν διδασκαλιῶν τῆς Σορβόνης· ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν τέχνην, ἀναμασσῶσιν ἐκάστοτε τὰ τετριμμένα τῶν παλαιῶν αἰσθητικῶν, προβάλλοντες αὐτὰ ὡς νόμους τῆς τέχνης αἰωνίους δῆθεν καὶ ἀμεταβλήτους, ὡς ἐὰν ἐγνωρίζομεν θετικῶς ὅτι ὑπάρχουσι τοιοῦτοι, ἢ ἂν εἶνε ποτὲ αὐτοί, τοὺς ὁποίους εὐρίσκομεν ἡμεῖς οἱ πεπερασμένοι! Τὸ δὲ κυριώτερον αὐτῶν ἐπιχειρήμα ἐναντίον τῆς πραγματικῆς σχολῆς ἀποτελεῖ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ Τέχνη, αἰωνία ἐχθρὰ, ἀδύνατον εἶναι νὰ συμβιβασθῇ ποτε μετὰ τῆς 'Επιστήμης, ταύτης μὲν ὑποβαλλούσης τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν φυσικῶν νόμων καὶ ἐπιβαλλομένης δεσποτικῶς, ἐκείνης δ' ἀντιθέτως ἐκφειγούσης τὴν βίαν τῶν νόμων τούτων καὶ ἀποκαθιστάσης τὸ πνεῦμα εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν. Ἐναντίον τῶν λέξεων τούτων θὰ ἐδύνατό τις ἄνευ πολλῶν συζητήσεων νάντιτάξῃ μόνην τὴν ἐναντίαν γνώμην — λέξεις πάλιν

ἀναποδείκτους — καθ' ἣν σὺν τῷ χρόνῳ τὸ καλὸν τείνει νὰ συνταυτισθῇ μετὰ τὸ ἀληθές, τοῦ καλλιτέχνου καλουμένου σήμερον νὰ εὐκολύνῃ τὸν συμβιβασμόν· ἡ δὲ Τέχνη, ἀνυψομένη βαθμηδὸν εἰς 'Επιστήμην, δὲν θὰ τῆρησιν αὐτοπαρξίαν εἰμὴ διὰ τῆς ἐκφράσεως, δηλαδὴ τῆς πλαστικότητος. Οὕτως ἡ 'Επιστήμη, τῆς ὁποίας φοβούνται τόσοι τὰς ἐπιδρομὰς, ὅσον καὶ ἂν εἰσέρχεται εἰς τὴν καλλιτεχνίαν δὲν ἀποβαίνει ποτὲ σκοπὸς ἀλλὰ μέσον πρὸς ἀκριβῆ ἀπεικόνισιν τοῦ ἀληθοῦς — ἀδύνατον ἄνευ τῆς μελέτης αὐτοῦ τοῦ ἀληθοῦς — μέσον δηλαδὴ πρὸς τελειοποίησιν τῆς ἐκφράσεως. Ἀλλ' εἶνε, νομίζω, ὅπως περιττὸν ν' ἀναφέρω τώρα τὰς ἀμφισβητήσεις, ὅσαι ἐξηνέχθησαν κατὰ τῶν βάσεων τοῦ πραγματικισμοῦ, καὶ νάντικροῦ λέξεις διὰ λέξεων. Ναί, λέξεις καὶ ἅς το ὁμολογήσωμεν ἄνευ προλήψεως! Ἀναγινώσκω ἓν βιβλίον. Εἶνε ὅπως διόλου νέον, κατὰ βάθος καὶ κατ' ἐπίφασιν, γεγραμμένον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους κατ' ἄλλους ἢ τοὺς ἐπικρατοῦντας κανόνες — βιβλίον ὅμως τὸ ὁποῖον δὲν ἀφίνει ἀμφιβολίαν εἰς τὸν νοῦν μου καὶ κάμνει τὴν καρδίαν μου νὰ πάλλῃ καὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου νὰ δακρύωσιν. Ἀνοίγω κατόπιν μίαν κριτικὴν καὶ μάνθανω ὅτι τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀνήκει εἰς μίαν νέαν σχολὴν λεγομένην πραγματικὴν ἢ φυσιολογικὴν, ἡ ὁποία θυσιάζει τὴν μορφὴν χάριν τῆς ὕλης, τὸ σχέδιον χάριν τοῦ χρωματισμοῦ, τὸ ἰδεῶδες χάριν τοῦ πραγματικοῦ, μὴ ὀπισθοχωροῦσα οὔτε πρὸ τοῦ ὄμοῦ, οὔτε πρὸ τοῦ χυδαίου, οὔτε πρὸ τοῦ κτηνώδους ἀκόμῃ. Ἐνώπιον τοῦ γεγονότος τῆς ἰδικῆς μου αἰσθητικῆς ἀπολαύσεως τί ἄλλο εἶνε ταῦτα παρὰ λέξεις; Ἐρωτῶ καὶ ἴσως θὰ μοῦ ἀπεκρίνοντο ὅτι ἡ καλαισθησία μου εἶνε διεφθαρμένη ἢ ὅτι ἀνήκω καὶ ἐγὼ εἰς τὸ ἀγελαῖον πλῆθος, τοῦ ὁποίου ἡ σχολὴ αὕτη κολακεύει τὰ χονδρὰ ὁρμέφυματα, ἀδυνατοῦσα ν' ἀναβιβάσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ μέχρι τοῦ ὕψους τῆς τέχνης. Ἔστω· ἀλλὰ τότε θὰ εὐρίσκωμην εἰς τὴν δύσκολον θέσιν ν' ἀποκριθῶ ὅτι ἔχουσιν ἄδικον προφανῶς ἀφοῦ ἐπίσης μὲ συγκινεῖ καὶ ἡ μεγάλη τέχνη τοῦ Θεοβάντες, τοῦ Βάλτερ Σκότ, τοῦ Μερμέ, τοῦ Μαντζῶνη, τοῦ Δίκενς, τῆς Σάνδης, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν νεωτέρων ἀκόμῃ, τοὺς ὁποίους ὑπερεκθειάζουσι, τοῦ Φεγιέ, τῆς Γεωργίας Ἑλλισοτ, τοῦ Τολστόη καὶ οἰοῦδήποτε ἄλλου ἀκόμῃ σθεναροῦ καλλιτέχνου, μὴ παρακολουθοῦντος μὲν ἴσως τὰς σημερινὰς προόδους, ἀλλ' ἔχοντος τάλαντον, τὴν ψυχὴν, ἥτις ζωογονεῖ μυστυριωδῶς τὸ καλλιτέχνημα ὅπως καὶ ἂν εἶνε, καὶ τὴν ὁποίαν φῶ, κανὲν διδασκαλίας καὶ καμμία σχολὴ δὲν ἐδυνήθη παρὰ τοῖς νόθοις ν' ἀντικαταστήσῃ! Τοὺς ἀναγινώσκω ὡς ἐὰν ἔζων εἰς τὸ παρελθόν — τὸ ὁποῖον ὁ φανατισμὸς μόνον

(1) Μεταχειρίζεται μὲ λεπτήν σοφιστείαν τὸν ὅρον μεταφυσικῆς, τὴν ὁποίαν ὑπεβίβασεν ὁ θετικισμὸς, ἐν ᾧ ἡ ἀναλογία τῆς φράσεως τοῦ ἀπῆρει νὰ γράψῃ *philosophie*, τὴν ὁποίαν ἐξ ἐναντίου ἐξύψωσεν ἰδοὺ αὐτῇ... *le réalisme fut en voie de devenir dans l'art ce que le positivisme est en philosophie*... On ajoutera qu'il est à redouter qu'elles ne menacent l'une et l'autre (doctrine) d'une même et dégradante transformation l'avenir de l'art et de la métaphysique. (Revue des Deux Mondes, 1er Avril 1873)

ἀρνεῖται ὡς μὴ παραγαγὼν ἀληθῆ καλλιτεχνήματα — πολὺ δὲ ἀπειρόκαλος θὰ ἦμην καὶ ἄδικος πρὸς ἑμαυτὸν, ἐὰν δὲν ἐπιοτίμων καὶ τὸν κατ' ἄλλοι τὸν παλαιῶν ἢ συγχρόνων ῥομαντικῶν ἀπὸ οἰονδηπότε τῶν περὶ τὸν Ζολᾶ μαθητῶν. Ἀλλὰ τὸ δυστύχημα εἶνε ὅτι οἱ ἄλλοι διαφέρουσι, διὰ τὰ μὴ εἶπω ὑστεροῦσιν ἐμοῦ ὡς πρὸς τοῦτο· διότι πρὸ τῆς *μεγάλης τέχνης* τῆς Σάνδης τῶν, δὲν συγκινοῦνται ποσῶς, καθὼς ὁμολογοῦσι, μὲ τὴν νέαν τέχνην τὴν μικρὰν καὶ μόλις διὰ τοῦτο θεωροῦσι ἀνεκτοὺς ἂν ὅχι ἀπολωλότας τὸν Ζολᾶ, τὸν Δωδέ, τὸν Μπουρζέ, τὸν Μαλό, τοὺς Γκονκούρ καὶ αὐτὸν τὸν Κοππὲ — ὅλους τοὺς πλουσίως προικισμένους συγγραφεῖς, ἐφ' ὧν ἔχει ἐπιδράσῃ τὸ νεώτερον πνεῦμα καὶ τοὺς ὁποίους τόσον ἀστείος μοὶ φαίνεται ὁ προτρέπων νὰ γράψωσι κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Μεριμέ, ὅσον καὶ εἰς ἰδικὸς μας δάσκαλος, ὁ ὁποῖος ἀνεσκεύασε τὸν Φάουστ, ὡς μὴ κατὰ ἀριστοτελείους κανόνας δραματούργηθέντα. Ἀπορῶ πολὺ, ὅσον ἴσως δὲν πρέπει, πῶς μερικοὶ εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ μείνωσιν ἀμετάβλητοι οἱ θεσμοὶ τῆς Τέχνης, ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἐπαναστάσεως τῶν τελευταίων ἐτῶν. Αἰωνίως λαιπὸν *τὸν ἄνθρωπον οἶον δεῖ εἶναι*, καὶ τὰ ἰδανικά καὶ αἱ ἠθικά καὶ τὰ ψεύδη καὶ αἱ σεμνιτυφαί; Ὅλα ἡλλαζάν εἰς τὸν κόσμον! ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία ἐχώρησαν ἐπὶ νέων ὁδῶν· ἡ φυσιογνωσία σήμερον δεσπόζει, ἀπ' αὐτῆς δ' ἐξερτημέναι μετήλλαξαν οὐσιωδῶς ἡ ψυχολογία, ἡ λογικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ. Ἡ μεταφυσικὴ περιωρίσθη εἰς στενότερον κύκλον, ἡ δὲ Ἠθικὴ ἀνιδρύθη ἐπὶ νέων βάσεων. Προήχθη εἰς θετικὴν ἐπιστήμην ἡ Κοινωνιολογία, εὐρέθησαν δὲ οἱ φυσικοὶ νόμοι οἱ διέποντες τοὺς κοινωνικοὺς ὁργανισμοὺς ὅπως καὶ οἱ τοὺς ἀτομικοὺς. Πνεῦμα θετικισμοῦ ἐπέπνευσε σφοδρὸν καὶ ἑκάμψε τὰς ἐξεχούσας κερφαλάς. Ἀδύνατον καὶ παράνομον θὰ ἦτο νὰ μείνῃ ἀνεπηρέαστος ἡ Τέχνη καὶ πρὸ πάντων ἡ Ποίησις. Ἰδοὺ δὲ ὅτι ἡμᾶς ἀριστοτεχνῶν τοῦ λόγου, τοὺς ὁποίους ἰσχυρὰ διάνοια ἐβόηθησε νὰ μὴ ὁπισθοχωρήσωσι πρὸ τοῦ πνεύματος τούτου, παρεδέχοντο τὸν πραγματικισμὸν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνεφαίνοντο ποτισμένα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὰ ἔργα τῶν. Τὸ πρᾶγμα ἐγένετο φυσικόν, ἀσυνείδητον καὶ βαθμιαῖον. Ὁ Ζολᾶς τελευταῖος τὸ ἐσυστηματοποίησε. «Τὶ πρὸς ἐμὲ αἱ προλήψεις καὶ αἱ φωνασκίαι; εἰμπορεῖ νὰ εἴπῃ ὁ νέος ἀναγνώστης· διατὶ καὶ ἐγὼ νὰ μὴ δεχθῶ τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς μου; διατὶ νὰ μὴ ἐπικροτήσω τὴν τολμηρὰν ἀπόσπασιν τῶν προσωπείων τῆς κοινωνικῆς ὑποκρισίας, ἀδέσμευτος πλέον καὶ φιλαλήθης ἐκ συστήματος, καὶ νὰ μὴ ἀκούσω ἐνθους τὴν ἡρεμὸν ἀλλὰ μεγαλοπρεπῆ φωνὴν ἑνὸς συγγραφῆως θαρρήσαντος νὰ εἴπῃ μετὰ τῆς αὐτῆς παντοτε διαθέσεως ὅ,τι ἡ παροῦσα κοι-

νὴν αὖ νομίζει καλὸν καὶ ὅ,τι κακόν. Μήπως αἱ λέξεις δὲν βαρύνουσι ὁμοίως ὅλοι δι' ἐμέ, ὥστε νὰ φοβηθῶ τὴν αἰσχρολογίαν, καὶ μήπως δὲν εἰξεύρω ὅτι εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν αὐτῶν περιστάσεων ὀφείλονται καὶ ὁ κυανοὺς οὐρανὸς καὶ τὸ βορβορῶδες τέλμα; Ἀφ' οὗ δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει τέλειοι ἄνθρωποι, ἡ ἀγνὰ ὅλως καὶ ἄϋλα αἰσθήματα, πῶς θέλω νὰ ὑπάρχουν ἐν τῇ τέχνῃ; Ἀλλ' ἀντὶ τούτων ὅλων μοὶ ἀρκεῖ ὅτι ἀντλῶ αἰσθητικὰς ἀπολαύσεις καὶ ἐκ τῆς νεωτέρας Τέχνης, ὅτι καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων συγγραφέων ἠτύχησα — ποῖος θὰ εἴπῃ ὅτι αὐτὸ δὲν εἶνε ἐν ὀφελος περισσότερον — νὰ αἰσθάνωμαι τὴν ἄρρητον ἐκείνην συγκίνησιν, τὴν προκαλοῦσαν «αὐξῆσιν ζωτικότητος ἥτις, κατὰ τὸν φυσιολογικὸν ὁρισμὸν, ἀποτελεῖ ἐκ τῆς ὁργανικῆς τὴν ἠθικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Καλοῦ.»

Ἡξεύρω ὁμῶς καλῶς ὅτι οὔτε ἂν ὅλοι οἱ ἀναγνώσται οὔτε ὅλοι οἱ κριτικοὶ δύνανται νὰ εἴπωσι ταῦτα ἐν πεποιθήσει. Ὑπάρχουν πολλοὶ ἄνθρωποι κατωτέρου ὁργανισμοῦ ἢ ἀναπτύξεως, πλήρεις προλήψεων ἐκ τούτου, διὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἔργα τῆς πραγματικῆς σχολῆς εἶνε πηγὴ στείρα μὲν ἀπολαύσεων, ἀκίνητος δὲ σκανδάλων καὶ φρίκης καὶ ἀηδίας καὶ διεγέρσεως. Αὐτοὶ βεβαίως δὲν πρέπει οὔτε ν' ἀναγινώσκωσιν οὔτε νὰ κρίνωσιν τὸν Ζολᾶν. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται βεβαίως τὰ παιδιὰ, αἱ νεάνιδες ὡς καὶ αἱ νηπιώδεις κοινωνίαι. Αἱ διάφοροι ἡλικίαι τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς ἀνταποκρίνονται μὲ τὰς διαφόρους ἡλικίας τῆς ἀνθρωπότητος· ἕκαστος δ' ἐξ ἡμῶν εἶνε δυνατὸν ν' ἀναγνώσῃ πῶς διήλθε βαθμιαίως διὰ τῆς θεοκρατικῆς, τῆς πρώτης, διὰ τῆς μεταφυσικῆς, τῆς μέσης, καὶ διὰ τῆς θετικῆς, τῆς τρίτης καταστάσεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐκστὴ τῶν τριῶν τούτων καταστάσεων — εἶνε νόμος τῆς Κοινωνιολογίας, τὴν ὁποίαν προανέφερα — ἔχει ἰδίαν δοξασίαν, ἴδια αἰσθήματα καὶ ἰδίαν ὁρέξει· διὰ τοῦτο εἶνε παρὰ φύσιν ν' ἀπαιτῇ τις ν' ἀρέσῃ τὰ φιλολογικὰ ἔργα π. χ. τῆς τρίτης εἰς τὴν δευτέραν ἢ εἰς τὴν πρώτην, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέβη εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ἀδύνατος ἡ καθολικὴ συμφωνία τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ὁρέξεων. Εἶνε ἐπίσης βεβαιωμένον ὅτι, μεθ' ὅλην τὴν προῖοσαν ἡλικίαν, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μιᾶς ἐποχῆς δὲν φθάνουσι μέχρι τῆς τελευταίας πνευματικῆς καταστάσεως, ἀλλὰ σταματῶσιν ὅπου τοῖς ἐπιτρέπουσι τὰ ὁργανικά τῶν ἐφ' ὅδισ. Διὰ τοῦτο ὑπάρχουσιν ὄριμοι ἄνδρες ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένοι ἐφ' ἡβῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἰς τοὺς εὐρισκομένους σήμερον εἰς τὴν πρώτην ἢ μόλις ἔχοντας φθάσῃ τὴν δευτέραν — εἴτε ἄνδρες εἶνε, εἴτε παιδιὰ, εἴτε κοινωνίαι, — τὰ ἔργα τοῦ Ζολᾶ πρέπει ν' ἀπαγορεύωνται, ὡς ἀκατάνοητα, ἄσκοπα καὶ μονοῦ βλαβερὰ. Ἀναλο-

γισθῆτε τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἐπροξέ-
νει ἡ *Εὐτία*, ἐν οἰκογενειακὸν περιοδικόν,
δημοσιεύουσα μετὰφρασιν τῆς *Terre*, ἡ ἑλλην
διηγηματογράφος, ἐφαρμόζων ἀπ' ἄκρου εἰς
ἄκρον τὰς ἀρχὰς τῆς πραγματικῆς σχολῆς!

Δ'.

Ὑπολείπεται νὰ προσθέσω βραχέα τινὰ περὶ
τοῦ ἀγνοῦ τοῦ θεωρητικοῦ αὐτοῦ πραγματικι-
σμοῦ — διότι ὅλως ὑπὸ τοιαύτην ἐποψιν τὸν
ἐξήτασα ἀνωτέρω—θεωρουμένου καὶ ἐν τῇ ἐφαρ-
μογῇ του. Δυστυχῶς ἡ Σχολὴ εἶνε ὁ σκόπελός
του, προσωρινὸς βέβαια σκόπελος ἀλλ' ὅπως δῆ-
ποτε παρὰκωλύων. Ὅταν ὁ θετικισμὸς γίνῃ Θε-
τικισμὸς, ἔχομεν, βλέπετε, τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ
Comte καὶ τὴν ἀφηρημένην λατρείαν τῆς ἀν-
θρωπότητος· καὶ ὅταν ὁ πραγματικισμὸς γίνῃ
Πραγματικισμὸς, ἔχομεν ὅλα τὰ σκάνδαλα τοῦ
φανατισμοῦ καὶ σμῆνος μικρῶν, μιμητικῶν, φω-
νασκῶν, ἀνικάνων συγγραφῶν, συνεσπειρωμένων
ματαιῶς περὶ τὸν ἀρχηγόν, τοῦ ὁποίου ἀμέθε-
κτον εἶνε τὸ τάλαντον! Αὐτὸς ὁ Ζολᾶς φαίνεται
εἰς τὰ ἔργα του φανατικὸς καὶ ἀπαισιόδοξος.
Πολλοὶ τῶν κριτικῶν παρατηρήσεων, ὅσαι ἀφο-
ρῶσιν εἰς αὐτόν, ἀνεξαρτήτως σχολῆς, μοὶ φαί-
νονται ὀρθαί. Ἄν ὑπάρχῃ τὸ βορβορῶδες τέλμα,
περὶ οὗ ἔλεγον, ὑπάρχει ὅμως ἐπίσης καὶ ὁ κυ-
νοῦς οὐρανός· ἡ δ' ἐπιμονή, μεθ' ἧς ὁ Ζολᾶς
ἔστησε τὰς περισσοτέρας φορὰς τὴν φωτογραφι-
κὴν του μηχανὴν ἐνώπιον ἐκείνων, ἐφ' ὧν βα-
ρύνουσιν αἱ κοινωναὶ καὶ προλήψεις, εἶνε καὶ
προφανὴς καὶ βλαβερὰ — διὰ τὴν τέχνην του
ἐννοῶ. Βεβαίως συγγραφεὺς θεωρῶν τὰ πάθη
ὅλα ὡς δυνάμεις καὶ τὰ ἐλκυστήματα ὡς φυσικὰ
προϊόντα—καὶ τὸν πρῶτον ἔρωτα, φερ' εἰπεῖν,
καθὼς καὶ τὴν φυλαγυρίαν—δὲν εἶνε δυνατόν
παρὰ νὰ φανῇ περισσότερον ἀφ' ὅτι εἶνε ἀπαι-
σιόδοξος. Τὸ ἀληθὲς ὅμως πάλιν ὅτι εἶνε περισ-
σότερον ἀφ' ὅτι πρέπει· καὶ τοῦτο μοὶ φαίνεται
πολὺ ἄτοπον αἶσθημα, λαμβανομένης ὑπ' ὅψει
τῆς ἀπαθείας, τὴν ὁποίαν ὁ πραγματικισμὸς
ἐπαγγέλλεται. Ἡ ἀπαισιόδοξις ἐπὶ τέλους εἶνε
μία ἀντιπάθεια, ἡ μία συμπάθεια ἀρνητικὴ,
ὅχι ὀλιγώτερον ψεκτὴ τῆς θετικῆς συμπάθείας,
τὴν ὁποίαν δεικνύει ἐπιμόνως πρὸς τὰ πτωχὰ
καὶ ἀπόκληρα παιδιὰ ὁ Δωδέ, ὡς ἄλλοτε ὁ Δί-
κευς, καὶ πρὸς τὰ δάκρυα ὁ Κοππέ. Ἡ Τέχνη
ἀνήχθη σήμερον, ὑπ' αὐτῆς κυρίως τῆς σχολῆς,
εἰς περιωπὴν ἀνεξαρτήτου θεότητος, μὴ δυνα-
μένης νὰ καταβιβασθῇ ὡς ἄλλοτε εἰς τὴν ὑπη-
πεσίαν κανενὸς ἀτομικοῦ αἰσθήματος ἢ κοινωνι-
κοῦ θεσμοῦ, *l'art pour l'art*! Ὅπως δῆποτε
ὁ Ζολᾶς εἶνε ἀληθὲς συγγραφεὺς. Τοῦτο τοῦλάχιστον

χριστὸν ἀμιλλῶνται ποῖος νὰ τοῦ τὸ εἶπῃ ἐμφαν-
τικώτερον, φίλοι τῆς σχολῆς του ἢ ἐχθροί, οἱ
μὲν ὑπερυψοῦντες ὡς θεόν, οἱ δὲ προσπαθοῦντες
« διὰ τὰ ἀτομικὰ του μόνον προτερήματα νὰ
τὸν ἀποσπάσωσι τῆς ὀλισθηρᾶς ὁδοῦ, πρὸς τὴν
ὁποίαν σπεύδει ἐπιμόνως. » Ἡ σφραγὶς του εἶνε
μεγάλῃς ἀξίας, διότι ἡ ιδιοσυγκρασία διὰ μέσου
τῆς ὁποίας παρατηρεῖ τὴν φύσιν εἶνε ιδιοσυγ-
κρασία μεγάλου καλλιτέχνου καὶ βαθύς φιλο-
σόφου. Θαυμάζεται γενικῶς ἡ διαγραφὴ τῶν
χαρακτήρων του, ἡ διεξαγωγὴ τῶν ὑποθέσεων
του, τὸ βάθος καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς ιδέας του, ἡ
διήγησις του αὐτόχρημα ἐπική, τὸ ὕψος του τὸ
νευρῶδες καὶ σθεναρόν, ἡ γλώσσά του ἡ ἀπλὴ
ἀλλὰ τόσο ἡχηρά, ἄφθονος καὶ πλημμυροῦσα,
αἱ παρομοιώσεις του αἱ ποιητικώταται, καὶ πρὸ
πάντων ἡ ἀμίμητος, ἡ θεσπεσία περιγραφὴ του.
Ἡ διὰ τοῦ λόγου ἐκείνη ζωγραφία, τὴν ἐντέλειαν
τῆς ὁποίας κανεὶς ἀκόμη δὲν ἔφθασεν. Οἱ Που-
κὸν Μακκάρ, ἡ σειρά τῶν τόμων μετὰξὺ τῶν
ὁποίων διαπρέπει ἡ *Narā*, τὸ *Assommoir* καὶ
La faute de l'abbé Mouret, τὸ ὑπὸ πολλῶν
θεωρούμενον ὡς τὸ κράτιστον τῆς σειράς, εἶνε ἔρ-
γον γιγαντιαῖον, τὸ ὑπεῖον ἐπλήρωσε τὸν κόσμον.
Θὰ ζήσῃ ὡς συνολὸν εἰς τὰς βιβλιοθήκας μετὰξὺ
τῶν μεγαλοπρεπεστέρων προϊόντων τοῦ ἀνθρω-
πίνου πνεύματος θὰ δεικνύεται δὲ εἰς τὸ μᾶλ-
λον ὡς τρανὸν τεκμήριον, ὅτι ἡ πρόοδος τῆς
Ἐπιστήμης καὶ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τοῖς τελευ-
ταίοις χρόνοις ἐπιδρώσα ἐπὶ τῆς Τέχνης ἔνα
ἐγέννησε μέγαν μυθιστοριογράφον—τὸν Αἰμί-
λιον Ζολᾶν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ.

ΜΙΑ ΜΑΝΝΑ

Τὴν εἶδα νῦνα: μὴν αὐγὴ ντυμένη
Λυπητερὰ μ' ὀλόμανον στολὴν,
Μὰ ἐφαίνετο 'ς τὴν ὄψιν τῆς χαμένη
Ῥοδόχρωμης αὐγῆς ἀνατολὴν.

Σὲ μὴν ἰτιά τὴν νῦρα ἀποσταμένη
Σὰν κοπιασμένο κ' ἔρημο πουλί
´τὴ θλίψιν τῆς βαθεῖα παραδομένη
Μὲ θολωμένα μάτια, σιωπηλῇ.

Δὲν ἤξερα πῶς πρέπει ν' ἀρχινήσω·
Γιατὶ πονεῖ;.. τί ἔχει;.. νὰ ρωτήσω,
Δὲν γινώριζα τὸ πῶς νὰ τῆς το πῶ.

Ὅταν ἐκείνη παίρνῃ φοῦχτα χῶμα
Κι' ἀφοῦ δειλὴ τὸ ἔφερε 'ς τὸ στόμα,
Μοῦπεν «—Ἐγείνε γῆς ὅ τι ἀγαπῶ».

Δ. Ι. ΜΑΡΓΑΡΗΣ